

EVKAF NEZARETİ (1826)'NİN DENETİMİ ÖNCESİ VE SONRASINDA MİHRİŞAH VALİDE SULTAN VAKFI'NIN MALİ YAPISI (1797-1837)

Dr. Tansu Hilmi HANÇER

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, (tansuhancer@beun.edu.tr)

ÖZET

Bu çalışmada, Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın 1797 yılından 1837 yılına kadar olan süreçte muhasebe kayıtlarında yer alan yıllık gelirleri, giderleri ve gelir yeterliliği incelenmiştir. Başlangıçta; İslam'ın ilk dönemlerinden beri Müslüman toplumlarında önemli yeri olan vakıf kurumu hakkında bilgi verilmiş, kökeni hakkındaki farklı düşünceler ele alınmıştır. Ardından Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasına değinilmiş, Nezaretin kuruluşu öncesinde ve sonrasında vakıflarda yaşananlar ile vakıflara yansımaları anlatılmıştır. Vakfın kurucusu olan Mihrişah Valide Sultan'ın hayatı hakkındaki bilgiler sunulmuştur. Vakfın 1797-1837 yılları arasındaki mali verileri tahlil edilmiştir. İnceleme; 1826 yılında gerçekleştirilen ve Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl başlarındaki en önemli yeniliklerden birisi olan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluşuna odaklanacaktır. Mali kayıtlarda; Nezaretin denetimi öncesinde ve sonrasında yaşanan değişimler açıklanacaktır. Vakfın gelir tutarlarında ve gelir tahsilat oranlarındaki seyir tespit edilmiştir. Bununla beraber yıllara göre gelir yeterliliği de tetkik edilmiş ve vakfın mali yapısı ortaya konulmuştur. Bunda ise Nezaretin denetimde olduğu 1826 sonrasındaki yıllar ve öncesi ile karşılaştırma yapılacaktır. Ulaşılan bu sonuçlarla Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Mihrişah Valide Sultan Vakfı özelindeki etkinliği değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Evkaf Nezareti, Mihrişah Valide Sultan, Vakıf Gelirleri, Vakıf Harcamaları.

EXAMINATION OF THE FINANCIAL STRUCTURE OF MIHRISAH VALIDE SULTAN WAQF (1797-1837) BEFORE AND AFTER THE AUDIT OF THE MINISTRY OF WAQFS (1826)

ABSTRACT

In this study, income, expence and income adequacies in annual account records of Waqf of Mihrisah Valide Sultan is discussed the years from 1797 to 1837. At first, informed the Islamic waqf foundation which was important in Muslim societies from the first periods and maked mention different thought of origins this foundations. Following, establishment of the Ministry of The Waqfs was mentioned. Then, what happened before and after The Ministry of Waqfs founded and reflection on the waqfs explained. Provided information about Mihrisah Valide Sultan who is the founder of the waqf. The financial changes of the waqf were analyzed between 1797 and 1837. Analyzing is focused on the establishment of the Ministry of The Waqfs which is happended in 1826 amd one of the most important innovations in Ottoman Empire in the 19th century. Changes in financial records before and after Ministry's management effectiveness is analyzied. Course of income and revenue rates of the waqf is determined. Withal income adequency was determined by years and financial structure of the waqf was presented. According to the results, impact of the Ministry of Waqfs on waqfs is evaluated.

Keywords: Ministry of Waqfs, Mihrisah Valide Sultan, Waqf Incomes, Waqf Expenses.

1. Giriş

Osmanlı Devleti gücünü siyasi ve askeri olarak arttırırken iktisadi ve sosyal alanlarda da sağlam bir sistem kurarak altı asır boyunca ayakta kalabilmiştir. Bunda vakıfların da önemli işlevi olmuş, devletin ve toplumun çok yönlü ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Osmanlılar büyük imkânlar sağlayan vakıflardan yoğun şekilde faydalanmış, vakıf kurumunun dünyada en fazla temerküz ettiği toplum olmuştur.

Mihrişah Valide Sultan Vakfı pek çok hanedan vakfı gibi yüklü gelirleri olan ve önemli hizmetleri gerçekleştiren bir müessesedir. Fakat bazen ülke genelinde yaşanan çalkantılar bazen de vakfın kendi sorunları sebebiyle; gelirlerde ve giderlerde dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu süreçlerde yaşanan olumsuzluklara farklı çözümler bulunmuştur. Bazı durumlarda vakfın iç bünyesinde; sorunların ağırlaştığı zamanlarda ise dış destekle darboğazdan çıkmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devletinin 18. ve 19. yüzyılda yaşadığı büyük sorunların yönetim sistemine ve topluma ağır etkileri olmuştur. Devlet idarecileri de çözüm amacıyla çeşitli tedbirlere başvurmuşlardır. Eskimiş ve ihtiyaçlara cevap veremeyen kurumlar ıslah edilmiş, muasır dönemlerde lüzumsuz kalanlar ise tasfiye edilmiştir. Bunların içinde; vakıfları doğrudan ilgilendiren en önemli yenilik ise Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulmasıdır. 1826 yılında kurulan Nezaret, hem vakıflar üzerinde merkezi denetimi arttırmayı hem de vakıfların sorunlarını gidermeyi amaçlamıştır. Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın da Nezaretin 1826 yılında kurulmasından itibaren nezaret denetiminde yönetildiği incelenen muhasebe defterlerinden anlaşılmaktadır.

2. Vakıf Kurumu ve Osmanlı Devleti'nde Vakıflar

Bütün toplumlarda kamu hizmetleri ekseriyetle devlet tarafından gerçekleştirilir. Bununla beraber; bireylerin özel istekleriyle kurulup hizmet veren tesisler de bulunur. Birer hayır eseri olan bu tesisler toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya fayda sağlar. Eski çağlardan beri oluşan bu eşgüdümlü yapı tüm cemiyetlere yerleşmiştir. Ancak cemiyete faydalı olarak sınıflandırılan tesislerin en gelişmiş ve kurumsallaşmış hali olan vakıflar; İslam dininin getirdiği inanç, zihniyet ve yaşam tarzıyla ortaya çıkmıştır. Vakıflar, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslüman toplumlarda kullanılan temel müesseselerden birisidir.

Vakıf kurumunun İslam öncesinde de olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Bu düşüncedekiler hayır kurumlarını ve vakıfları ortak yönlerden değerlendirmektedirler. Bu görüşte; vakıflar ve ibadethaneler benzeştirilir. Müslüman olmayan toplumlarda da ibadethaneler sadece inşa edenlerin değil aynı inancı paylaşan tüm insanların kullandıkları mekânlardır. İbadethaneler tarih boyunca sahipsiz şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir (Bilmen, 1951: 304). Karşıt olarak bakıldığında ise; bunlar da hayır eseri olarak kabul edilebilir ancak vakıfların sahip olduğu kurumsal kimlikleri yoktur. Çünkü vakıflardaki hizmetin özel kişi (birey) tarafından değil, tüzel kişi (kurum) tarafından sunulması önemli bir ayrıntıdır (Hatemi, 1969: 13). Ayrıca eklenmesi gereken; İslam dışındaki medeniyetlerin tarihinin ve kültürünün klasik kurumlarından biri olmayan vakıf, Avrupa ülkelerinin hukuk sistemlerine 18. yüzyıl gibi oldukça geç bir tarihte girmiştir (Mardin, 1954: 133).

Vakfın menşei konusunda açıklandığı üzere farklı görüşler ileri sürülmekte ancak İslam hukukçularına göre doğrudan İslam diniyle birlikte var olmuş bir müessesedir (Berki, 1962: 9). Vakıfların İslami kökenli olduğunun bir göstergesi vakfiyelerdir. İlk vakfiye Hz. Ali döneminde yazılmıştır. Yazılış biçimi, içeriği ve maksadı sonraki vakfiyelerle benzerlik göstermektedir (Yediyıldız, 2003: 27). Vakıflar en çok Abbasiler (M.750-1258) döneminde yayılmıştır. Sayısı ve faaliyetleri artan vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti bu dönemde olgunlaşmıştır, muhasebe ve kayıt sistemi de geliştirilmiştir (Güvemli & Güvemli, 2016: 9).

Osmanlı devletindeki vakıflar için; Anadolu coğrafyasını inceleyerek başlamak yerinde olacaktır. Selçuklular döneminde, Anadolu'ya Türk ve İslam kültürü vakıfların da katkısıyla yerleşmişti (Doğru, 1995: 97). Vakıflar siyasi genişlemeyi olumlu etkilemiş, katkı sağlamış, askeri başarıları da doğrudan desteklemiştir. Hazineden harcanılması gereken altyapı ve şehir hizmetleri vakıflar aracılığıyla gerçekleştiriliyor, askeri harcamalar için daha fazla mali kaynak kalıyordu (Ertem, 2011: 43). Hazırlanan büyük Osmanlı ordularıyla Rumeli'de fetihler yapılmış, ardından vakıflar aracılığıyla zaviyeler ve sosyal tesislerle; Balkanlar'da da sağlam bir idari ve sosyal yapı yerleşmiştir.

Osmanlı devletinde ilk vakfı Orhan Bey kurmuştur (İnalçık, 2009: 62). Büyük çapta vakıfları İstanbul'da kuran ilk padişah ise Fatih Sultan Mehmet'tir. Fetihlerden sonra devlet adamlarına ve askerlere ganimetteki hisselerini dağıttıktan sonra kendi payını vakıf haline getirmiştir (Ayverdi, 1976: 176). Fetihlerden sonra yapılan ilk faaliyetlerden birisi Ayasofya'nın camiye çevrilmesiydi. Bu açıdan bakıldığında, Ayasofya Camii vakıf sisteminin İstanbul'a yansıyan ilk büyük eseridir (Barkan, 1963: 246). Sonraki dönemlerde de İstanbul şehri, Osmanlı'da hatta tüm dünyada vakıfların en fazla temerküz ettiği yerleşim birimi olmuştur.

Vakıfların toplumsal yönü daima ehemmiyet kesp eder. Üst sınıflardaki zengin kitle ile alt sınıflardaki yoksullar arasındaki bağlantıyı sağlayan aracı kurumlardır. Yapılan hayırlar ile toplumsal bütünlük sağlanır, yoksulların topluma katılımı ve bağlılığı artar (Ertem, 2011: 46). Osmanlı'daki vakıflarda; vakfın kurucusu genellikle müteveli olurdu, sonrasında ise aile bireyleri müteveli vazifesini alırdı. Onlardan hiç kimse kalmaması durumunda ise aileye hizmet eden azatlı köle, cariyeye ve onların soyundan gelenlere geçerdi. Bu nakil sürecinin sonunda; toplumdaki en alt tabaka olan bu kitleye gelir transferi gerçekleştirilirdi (Kozak, 1985: 45). Orta sınıfı genişleten bu dönüşüm; toplumun huzurunu ve devletin meşruiyetini olumlu etkilemiştir. Osmanlı tarihinde; açlık ve yoksulluk sebebiyle -Avrupa'daki örneklerin aksine- büyük çapta huzursuzluk ve ayaklanma görülmemesinde vakıfların önemli etkisi olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devletinde vakıflar iktisadi ve mali açıdan büyük yekûn teşkil eden kurumlardır, devasa varlıklara ve gelirlere sahiplerdi. Devletin bir bölge hakkında yaptığı envanter çalışmaları olan tahrirler vakıfların önemini ispatlamakta; ekonomi içindeki yerini göstermektedir. Vakıfların sayıları ve zenginlikleri fazla olduğu için; tahrir çalışmalarında gözetim ve denetimleri hususi olarak yapılıyordu. Yüksek miktardaki vakıf varlıklarının kayıtları, mirî (devlete ait) ve mülk (özel mülk) topraklardan ayrı tutulmaktaydı (Kurt, 2016: 190).

Vakıf hukukuna göre; timar, iltizam, has ve benzeri araziler vakıf haline getirilemezdi ancak özel mülkler vakıf yapılabilirdi. Bundan dolayı; vakıflar tarım bölgelerinde nispeten azdı,

daha çok kentlerde ve çevresindeydi. İstanbul'da ve diğer kentlerde mülklerin çoğu zamanla vakfa dönüşmüş, merkez ve yakın çevresindeki hemen bütün bina yerleri, bağ, bahçe ve bostanlar vakıf haline getirilmişti (Lewis, 1984: 94). İstanbul diğer yerleşim yerleriyle kıyaslandığında büyük boyutlu yatırımlara ihtiyacı olan bir şehirdi ve bunu vakıflar karşılamaktaydı. Avrupa şehirlerinde devletin, belediyenin ve kilisenin gerçekleştirdiği hizmetleri Osmanlı'da ise vakıflar yerine getirmekteydi (Ertem, 2011: 36).

3. Evkaf-ı Hümayun Nezareti

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren oluşturulan ve özellikle 16. yüzyılda zirveye ulaşan klasik sistemin önemli parçalarından biri vakıf kurumudur. Vakıfların işleyişi başından beri istikrarla ve dengeyle korunmuştur. Ancak 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile temas ettiği Avrupa ülkeleri arasındaki güç dengesi değişmiştir. Askeri ve siyasi gerilemeyle birlikte iktisadi ve sosyal kurumlarda da yıpranma yaşanmıştır.

Düzenin bozulması devletin tüm alanlarına ve tüm birimlerine farklı derecelerde tesir etmiştir. Bunu önlemek için; kuruluştan beri var olan bazı kurumlarda yenilik yapılmıştır. Fakat vakıflar gibi devlet kurumlarıyla paralel işleyen devasa bir sistemi değiştirmek, niyetten öte bir zihniyet meselesidir. Vakıfları ve bütün devlet sistemini yenileştirme zihniyeti 18. yüzyılda başlamış uzun bir süreçtir. Yenilik istek ve iradesinin vakıflara doğrudan yansımaları Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin teşkil edilmesi için ilgili dönemde pek çok sebep bulunuyordu. Bunlardan birisi uzun zamanlardan beri var olan yolsuzlukları ve vakıfları asli amaçlarından uzaklaştırmıştı. Geniş yetkilere sahip bazı mütevellî ve nazırlar vakıf gelirlerini israf etmekteydiler. Özellikle aile bireylerinin yönetimini devam ettirdiği vakıflar şahsi servetin kuşaklar arası aktarımı için kullanılıyor ve sistem suiistimal ediliyordu. Bunlar sosyal sorunlarla ve iktisadi krizlerle doğru orantılı biçimde artmış, yoksulluğa karşı bir sığınma mekanizması olarak görülmüştür. Bununla birlikte; ülkedeki kronikleşen sıkıntılar ve yöneticilerin yanlışları nedeniyle vakıfların mali sorunları vardı. Vakıfların menkul ve gayrimenkul varlıkları zamanla azalmış, var olanların ise gelirleri erimiştir. Tüm bunların sonucunda vakıfların hizmetleri aksıyordu. Ayrıca; vakıfların kendi sorunlarıyla ilgisi olmayan, devlet için ise büyük ehemmiyet taşıyan sebepler de bulunuyordu. Bunlar; devletin yönetim iradesi ve biçimiyle bağlantılıydı.

18. ve 19. yüzyılda modern dünyada olduğu gibi; Osmanlı sisteminde devletin konumu farklılaşmış, siyasi, iktisadi ve sosyal konularda merkezileşme yaşanmıştır. Bu eğilimle; her alanda gücünü arttırmak isteyen devletin giderleri arttı. Ancak klasik dönemde; vakıflar bir çeşit yatırım ve sosyal güvenlik kurumu işlevini görmekteydi. 18. yüzyıldan itibaren oluşan yeni sistemde bu faaliyetleri devlet üstlenmeye başladı. Oluşturulan müesseselerle; yoksulların korunması, imar-iskân ve benzeri harcamalar devletin sorumluluk alanına girdi. Merkezi yönetimin genişlemesiyle beraber bürokrasi büyümüş; maaş ödemeleri ve sosyal politika unsurları devletin gider kalemleri olmuştur. Zamanla bu ödemeleri Maliye Nezareti üzerine almış, kurum içinde sosyal güvenlik ve emeklilik müesseseleri teşkil edilmiştir (Özbek, 2008: 53). Buna karşılık vakıfların gelirlerini merkezi denetim altına almak isteyen devlet; kendi giderleri için bu muazzam kaynağı sahiplenmiştir.

Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kuruluşunda iç unsurlar öne çıkmakla birlikte; halkın ve Osmanlı devlet ricalinin iradesi dışında istek sahibi olan başka bir taraf daha bulunmaktaydı. Bunlar; Osmanlı Devleti'nde sermayelerini kullanmak ve yatırım yapmak isteyen Avrupalılardı. Yabancı sermayedarlar ve yurtiçinde işbirliği yaptıkları güçler Osmanlı topraklarında daha fazla gayrimenkul edinmeyi, yerel zenginlikleri ve karları; şahıslarına, ülkelerine ve uluslararası piyasalara aktarmayı amaçlıyorlardı (Öztürk, 1995b: 15). Bu kitle; özel mülkiyet ve özel yatırım dışında kalan; oldukça ucuz ve kârlı gördükleri bu varlıkların daha ulaşılabilir olmasını, pazara açılmasını ve satın alabilmeyi istiyorlardı. Devlet denetiminin zayıf olduğu, dağınık bir halde olan vakıfların Evkaf-ı Hümayun Nezareti eliyle merkezileşmesi, daha kolay ve etkili biçimde yönetilmesi, batılıların da menfaatineydi (Çınar & Yavuz, 2018: 125).

Sultan II. Mahmud yenilik taraftarı bir padişahtı ancak faaliyetlerini tedrici biçimde yapmıştır. Amcası III. Selim kısa sürede büyük yeniliklere teşebbüs etmiş ancak toplumda büyük tepkiler oluşmuş, sonuçta tahttan indirilerek öldürülmüştü. Bu olumsuz örneğe istinaden; yenilikleri yavaş fakat Evkaf-ı Hümayun Nezaret gibi kurumlar sayesinde sağlam ve kalıcı şekilde gerçekleştirmiştir. II. Mahmud'un Evkaf-ı Hümayun Nezaretini kurması devletin maddi imkânlarını artırmış, vakıfların sermayesini ve gelirlerini devlete doğru yönlendirmiştir (İpşirli, 2010: 262).

Bu dönemde yeniliklere şiddetle karşıt olan iki kesim bulunmaktaydı. Merkezi orduya karşı olan, asırlardan beri devlet ve toplum içinde edindikleri konumlarını kaybetmek istemeyen yeniçeriler, askeri kanadı oluşturuyordu. Padişahın vakıfları denetim altında alması ve mali gücünün artması yeni bir ordu teşkiline katkısı olmuştur. Büyük vakıflara sahip ve yeniliklere karşı olan ulema da ikinci kesimi oluşturuyordu. Ulemanın vakıfları nezarete bağlanarak gelirleri merkeze aktarılmış, maddi imkânları kısılarak bu kesimin muhalefeti sindirilmiştir (Akyıldız, 2009: 54). Muhaliflerin sermaye üzerindeki tekellerini kırmak II. Mahmud'a başarısı için anahtar olmuştur. Nezaretin kurulması mali ve iktisadi alanlar başta olmak üzere, çok yönlü fayda ve katkı sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde vakıfların idari ve mali özerkliklerinin bulunması, merkezin denetimi dışında oldukları anlamına gelmemektedir. Vakıf hem kurulurken hem de mütevellî ve nazırlar tarafından yönetilirken önemli kararlar kadıya tasdik ettirilirdi. Bunlar kadı aracılığıyla merkeze gönderilir ve üst onaydan geçerdi (İpşirli, 2010: 51). Devlet vakıfların iç işlerine fazla müdahale etmemekte, toplu yönetim ise hanedanın ve saray erkânının vakıflarında uygulanmaktaydı. Bunlar için genelde şeyhülislam veya sadrazamlar görevlendiriliyordu. Sultan II. Bayezid İstanbul ve diğer şehirlerdeki vakıflarının idaresini Şeyhülislama tevcih etmişti. Şeyhülislam Nezareti denilen bir birim ortaya çıkmıştır. Sonrasında ise Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde evkaf idaresi tekrar Sadrazamlara verildi. (Kazıcı, 2003: 110). Vakıfların daha büyük çapta idaresi ise ilk defa 16. yüzyılda görülmüştür. Mekke ve Medine'dekiler ile bunlarla bağlantılı vakıflar 1588 yılında Haremeyn Evkaf Nezareti'nin yönetimi altına alınmıştır (Güler, 200: 213). 1774'te I. Abdülhamid kendi döneminde kurulan vakıflar için Evkaf-ı Hamidiye Nezareti'ni teşkil etmiştir. Sonrasında, bunlar II. Mahmud döneminde kurulan vakıflarla birleştirildi. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin temelini de bu kurum oluşturmuştur (Öztürk, 1995a: 521).

Evkaf-ı Hümayun Nezareti 1826 yılında Darphane-i Amire Nezareti'ne bağlı vakıfların idaresi için bu Nezarete bağlı olarak kuruldu. Nezaretin düzgün işlemesi için üç daire bulunuyordu. Bunlardan birincisi vakıflarda icap eden yazışmalarla ilgilenen Kesedarlık dairesiydi. İkincisi vakıfların tahsilatları ve muhasebeleriyle ilgilenen Zimmet Halifeliği idi. Üçüncüsü olan Sergi Halifeliği ise Nezaretin hazinesine giren meblağı alır ve günlük harcamaları idare ederdi.

Nezaretin işlerinin artması sebebiyle 1832 yılında üç daire daha teşkil edildi. Tahrirat Başkitabeti yazı işlerinde Kesedarlığa yardımcı oluyordu. Gedikler Kitabete Zimmet Halifesine yardımcı oluyor, bununla beraber bütün vakıfların gedik mukataaları ile ferağ ve intikallerini kaydediyordu. Ruznamecilik ise cami ve imaretlerin günlük harcamaları, tamir ve tadilatlarıyla görevliydi (Kahraman, 2006: 6). Zamanla teşkilât yapısı geliştirildi, uzmanlaşma sağlandı ve etkinliği artırıldı. 1831 yılında vakıfları mali açıdan denetlemek, ilgili davalara bakmak ve mülklerin onarım işleri için Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği kuruldu. İstanbul'un su tedarikine yatırımlar yapan –Mihrişah Valide Sultan Vakfı gibi- vakıflara bakan Su Nezareti de 1837 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlandı. Bunun yanında İstanbul'da deniz taşımacılığı yapan kayıkçıları denetleyen Kayıkçılar Kitabete adı verilen birim de Nezaret bünyesine alındı (Akyıldız, 2010: 58).

Vakıfların merkezi denetime alınmasında, kurumsal işleyiş ve teşkilatlanmasında kademeli bir süreç gerçekleşmiştir. İlk olarak; Evkaf-ı Hümayun Nezareti 1838 yılında Darphane-i Âmire Nezareti'ne bağlanmıştır. Sonrasında; 1839 da Darphane-i Amire Nezaretinden ayrılarak tekrar müstakil bir nezaret haline getirilmiştir (Akyıldız, 2010: 59).

Tanzimat'tan önce Muaccelât Nazırı unvanıyla Rumeli ve Anadolu vilayet merkezlerinde evkaf müdürlükleri kurulmuş, taşrada teşkilatlanmaya başlanılmıştır. Bunlar Nezarete bağlı vakıfların ferağ ve intikallerine bakar, harçları tahsil eder ve Evkaf Hazinesine gönderirdi. Tazimattan sonra ise Muaccelat Nazırlıkları birleştirilmiştir. (Yıldız, 2011: 63). Yerel teşkilatların düzenli şekilde oluşturulması ise vilayet sistemi kurulduktan sonra gerçekleştirilebilmiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından her vilayete atanan valilerin altında istihdam edilen Evkaf Müdürleri taşrada hizmet vermişlerdir (Akgündüz, 2015: 77). Merkezleşme birçok aşamadan geçse de; böylesine büyük servete sahip vakıflar nihayetinde devlet bünyesine alınmıştır.

Evkaf-ı Hümayun Nezareti gerçek anlamda kurumsallaşması ise hukuki yapısının geliştirilmesiyle olmuştur. Nezaret teşkilatıyla ilgili farklı zamanlarda çeşitli nizamnameler yayımlanmıştır. Bunlardan ilki 1880 (H. 1297) tarihindedir. Sonrasında 1911 (H. 1327), 1912 (H. 1328) yıllarında da iki nizamname yayımlandı. Ayrıca 1913 (H. 1331) ve 1914 (H. 1332) tarihlerinde de kısmi değişiklikler yapılmıştır. (Kahraman, 2006: 7)

Vakıfların Cumhuriyete intikali Büyük Millet Meclisi Hükümeti aracılığıyla olmuştur. Vakıfların sorumluluğunu alan Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti 1920 yılında İcra Vekilleri Heyeti'ne dâhil edilmiştir. Cumhuriyet ilanından sonra Hilafet kaldırırken bu Vekâlet de feshedilerek bölünmüş, yerine 1924 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü tesis edilmiştir.

4. Mihrişah Valide Sultan'ın Hayatı

Mihrişah Valide Sultan Osmanlı Devleti'nin 28. padişahı Sultan III. Selim'in annesidir. Birçok valide sultan ve harem mensubu gibi ülke dışında doğmuştur. Küçük yaşta saraya alınmış olan valide sultanın saray öncesi yaşamı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Doğum tarihi 1745 veya 1746 yılıdır (Sakaoğlu, 2008: 332). Aslen Ceneviz kökenli olduğu iddia edilir fakat son dönemdeki cariyelerin çoğu gibi Kafkasyalı olması daha yüksek olasılıktır (Kuşoğlu, 2012: 179).

Sultan III. Mustafa (1757-1774) ile 1760 yılında evlenmiş, 1761 yılında Selim'in doğumundan sonra "kadın efendi" unvanını almıştır (Pazan, 2007: 117). Sultan III. Mustafa'nın ölümünden sonra ise ikametgâhı değişmiştir. Osmanlı hanedanındaki uygulamaya göre taht değişiminden sonra eski hükümdarın hanımları Topkapı Sarayı'ndaki yaşamlarına devam edemiyorlardı. Mihrişah Valide Sultan da Sultan III. Mustafa'nın 1774'teki vefatından sonra âdet olduğu üzere Beyazıt'taki eski saraya gönderilmiştir. Valide Sultan, Sultan I. Abdülhamid'in 15 yıllık saltanatı (1774-1789) süresince burada kalmış, oğlu ise şehzadelikli zamanında Topkapı Sarayında ikamet etmiştir (Pazan, 2007: 118).

Bu yıllarda Valide Sultan'ın oğluya irtibatı kopmamış ve münasebetleri oldukça yakın şekilde sürmüştür. Bu samimi münasebetin sonucu Sultan III. Selim'in tahta çıkışında görülmüştür. Gelenek olduğu üzere; Valide Sultanlar oğulları tahta çıktığında, belli bir teşrifat sırasıyla saraya intikal ederlerdi. Padişah öncelikle kılıç alayını tamamlar, sonrasında Valide Sultan saraya gelirdi. Ancak Sultan III. Selim bu teşrifat kuralına uymamıştır. Tahta çıkışının henüz beşinci gününde ve teşrifat tamamlanmadan validesini Topkapı Sarayı'na getirtmişti (Akyıldız, 2017: 215). III. Selim'in validesine hürmeti bununla kalmamış, tahta çıkışının ertesinde kendi ikametgâhının yanında özel donatılmış bir Valide Sultan Dairesi'ni annesine tahsis etmiştir (Ortaylı, 2007: 239). Valide Sultanlığı olduktan sonra hicri 1205 (M. 1790-91) yılında Giritli Yusuf Ağa kethüda olarak görevlendirilmiştir.

Sultan III. Selim'in saltanatı döneminde de ana-oğul yakın ilişkilerini muhafaza etmişler, saray içinde olduğu gibi saray dışında da birlikte vakit geçirmişlerdir. Mihrişah Valide Sultan; oğlunun saray dışındaki at binişleri gibi etkinliklerinde de yanında bulunmuştur. Ayrıca, bahar ve yaz mevsimlerinde İstanbul'un uzak mesire yerlerine, Haliç ve Boğazdaki yalılara, Eyüp'teki sahil sarayına birlikte gitmişlerdir (Zinkeisen, 2011: 8).

İhtiraslı bir kişiliği olmadığı anlaşılan Mihrişah Valide Sultan devlet işleriyle ilgilenmemiş, yalnızca rutin faaliyetlerle meşgul olmuştur. Arasında kendi kurduğu vakfın da olduğu özel işlerini kethüdası Giritli Yusuf Ağa aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Vakıfla ilgili ve diğer resmi yazışmalarda sade bir şekilde "Valide Sultan" imzasını kullanmıştır. (Hatt-ı Rikkat, 2016: 30). Vakfın kütüphanesine bağışladığı kitaplarda ise "Müminlerin Emiri Sultan Selim Han'ın Annesi" mührü basılıdır (Kut vd., 1984: 48). 60'lı yaşlarındayken 16 Ekim 1805 (H. 22 Recep 1220)'de vefat etmiş ve Eyüp'te kendi inşa ettirdiği türbesine defnedilmiştir.

5. Mihrişah Valide Sultan Vakfı ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Denetimi

Osmanlı Devletinde padişahların, valide sultanların, hanedan ve muktedir saray mensuplarının vakıf kurması bir gelenek haline gelmiştir. Mihrişah Valide Sultan, vakfını

Nisan 1790 (hicri Şaban 1204)'da kurmuştur. İlk müteveli görevini Kethüda Giritli Yusuf Ağa icra etmiştir. 1826 yılından itibaren ise Mihrişah Valide Sultan Vakfının Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin denetimine girmiştir. Nezaretin vakfa etkisinin tahlili için 1826 öncesi ve sonrasındaki veriler karşılaştırılmalıdır. Bunun için gelir kaynakları ve tutarları hakkında bilgi sahibi olunmalıdır.

5.1. Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın Gelirleri

Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın varlıkları İstanbul'da, Rumeli'de, Anadolu'nun batı bölgelerinde ve Ege adalarında bulunmaktadır. Vakfın gelir kaynaklarının meblağları farklı olmasına rağmen konumlarının belli alanlarda yoğunlaşmıştır; İstanbul ve yakın çevresi öne çıkmaktadır. İstanbul ve Kırklareli (Kırkkilise)'de dükkânları vardır. Bununla beraber; Tahtakale, Kumkapı ve Eyüp'te hanlar, Anadolu ve Rumeli'deki çeşitli yerlerde arazilere sahiptir. Menemen, Turgutlu, Denizli ve Dırama'da hasları bulunmaktadır. Hasların hiçbirinde incelenen yıllar boyunca tahsilat sorunu yaşanmamış, tüm kayıtlarda vakfın en istikrarlı ve yüklü gelir sağlayan varlıkları olmuşlardır. Gelir kaynakları içinde en büyük paya çiftlikler sahiptir. Hem sayıları fazladır hem de yüklü gelir sağlıyorlardı. Mentese, Köyceğiz, Çine, Midilli, Terkos, Büyükçekmece, Küçükçekmece gibi yerlerde de büyük çiftlikler mülkiyeti altındaydı¹. Eyüp Sultan Türbesi yakınlarında Vefa, Rüstem Paşa Mahallesinde Leblebiciyan, Kumkapı'da Mestciyan ve Balıkpazarı'nda Tuzkulesi adlı dört hanı bulunmaktadır. Kuleli'deki balık dalyanı, Eyüp'te bulunan değirmen de değerli gelir kaynaklarıydı.

Tablo 1'de yer alan yıllık gelirler incelendiğinde; varlıkların çeşitlerine ve konumlarına göre değişken seyir göze çarpmaktadır. Hem gelir miktarlarında hem de tahsilatlarda istikrar yoktur. Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin denetimine girmeden önce; belirlenmiş ilk muhasebe defteri olan 1787-98 dönemindeki 122.587 kuruş en düşük toplam gelir tutarıdır. 1816-17 döneminde ulaşılan 307.921 kuruş toplam gelir ise en yüksek tutardır. Yıllar arasındaki tahsilat oranlarının farklı oluşu vakfın harcayabileceği gerçek gelirinde büyük değişimlere yol açmıştır.

Tespitlerin yapıldığı üçüncü yıl olan 1811-12'ye kadar gelirden yükseliş görülmüştür. 217.987 kuruşa kadar artan gelir miktarı, 1814-15 ve 1815-16 dönemlerinde 195.407 kuruşa kalmıştır. Fakat dikkati çeken ayrıntı gelir tahsilatlarıdır. İlgili beş dönemde gelir meblağları artsa da tahsilat oranları düştüğü için gelirlerin vakfa katkısı yetersizdir. 1797-98 ve 1805-06 dönemlerinde tahsilat oranları %100'dür. Toplam gelir tutarları 122.587 ve 158.767 kuruştur; cari gelirlerin de tamamı vakfa yansımıştır. Sonrasında gelir tahsilatları düşmüştür. Ayrıca vakfın kayıtlarında eksiklikler vardır. Bu sorunun sebebi vakıf yönetimiyle ilgilidir. Vakıf kurulduktan sonra müteveli görevine Mihrişah Valide Sultan'ın kethüdası Giritli Yusuf Ağa getirilmişti. Kethüda Giritli Yusuf Ağa'nın hayatındaki değişimlerin vakıftaki iniş çıkışlara doğrudan etkisi olmuştur. Bunun anlaşılması için Kethüda Giritli Yusuf Ağa'nın hayatı hakkında bilgi sahibi olmak yeterlidir. Kethüda Giritli Yusuf Ağa Valide Sultan'ın 1805 (H. 1220) yılındaki vefatından sonra Kethüda ve müteveli vazifesini bırakarak hacca gitmiştir. Hac yolculuğundan sonra İstanbul'a dönememiş, Nizam-ı Cedit sürecindeki karışıklıklarda Bursa'da ikamete mecbur bırakılmıştır. 1807 yılında ise katledilmiştir (Süreyya, 1996: 1687).

1 BOA, MAD.19275, EV.HMH.d.7865, EV.HMH.d.8184, EV.HMH.d.8308, EV.HMH.d.8375, EV.HMH.d.8458, EV.HMH.d.8507, EV.HMH.d.8754, EV.HMH.d.8801, EV.HMH.d.8853, EV.d.38532, EV.d.9086, EV.d.9241, EV.d.9321, EV.d.9408, EV.d.9420, EV.d.9852, EV.d.10218.

Bu bilgilere göre Giritli Yusuf Ağa'nın idaresinde olmadığı bu dönemde vakfın işleyişinde sorunlar çıktığı anlaşılmaktadır.

1811-12'de 217.987 kuruşa çıkan gelirin tahsilatı ise sadece 151.284 kuruş olmuştur. Bu sebeple yıllık gelirler değil tahsil edilebilen ve harcamalarda kullanılabilen tutarlar öne çıkmaktadır. 1811-12, 1814-15 ve 1815-16 dönemlerinde de tahsilat oranları düşük bir seviye olan %69,4, %69,1 ve %69 olmuştur. 1814-15 yılında; 195.407 kuruş olan toplam gelirin ve tahsilat oranının düşük olması sebebiyle sadece 135.052 kuruş vakfa intikal edebilmiştir. Takip eden 1815-16 döneminde de artış sağlanamamıştır. Bu yıllarda toplam gelir meblağı, tahsilat oranı ve tahsilat tutarları birbirine yakındır. 1816-17 dönemindeki hesaplanan gelir ise incelenen tüm yıllardaki en yüksek seviye olan 307.921 kuruştur. Tahsilat oranı da %74,4'e çıkmıştır. Ancak hesaplanan gelirin yüksek oluşuna rağmen bunun sadece 229.382 kuruşluk kısmı vakıf tarafından tahsil edilebilmiştir.

1816-17 yılından sonra muhasebe kayıtlarında ulaşılamayan yıllar olmuştur, takip eden ilk bilgiler ise 1822-23 yılına aittir. Bu yılda hesaplanan gelir 184.659 kuruşa inmiştir. Tahsilat oranı ise % 84,6'ya çıkmış, tahsil edilen gelir meblağı 153.638 kuruş olmuştur. Gelir meblağı önceki yıla göre düşmüş olsa da tahsilat artışı sayesinde gelir daha verimli şekilde vakfa intikal etmiştir. Bu durum 1814-15 ve 1815-16 yıllarındaki gelirler ve tahsilatlarıyla karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. 1823-24 ve 1824-25 dönemlerinde de gelir tahsilat oranları birbirine yakın seyretmiştir. Ancak takip eden üç yılda da yıllık gelir meblağları düştüğü için vakfın net gelirleri de düşüş eğiliminde olmuştur. 1825-26 döneminde ise önceki yıllara göre belirgin bir fark olmasa da gelir tahsilat oranının % 78,4'e düşüşü nedeniyle tahsilat tutarı, hesaplanan tüm yıllardaki en düşük gelir meblağlarından biri olan 126.304 kuruşa düşmüştür.

1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluşu ile birlikte Haremeyn ve hanedan vakıfları başta olmak üzere tüm vakıfların devlet denetimi altına alındığı bir süreç başlamıştır. Mihrîşah Valide Sultan Vakfının kayıtlarında da 1826 yılından itibaren Nezaret tarafından yönetildiği tespit edilmiştir. Bu tarihten itibaren vakfın gelir ve giderlerinde önemli değişimler yaşanmıştır.

Nezaretin kuruluşu ertesindeki tespit edilen ilk defter olan 1827-28 yılı verilerinde ciddi bir fark görülmektedir. Tahsilat oranı % 91,6'ya ulaşarak önceki döneme göre artmıştır ve bu oran 1805-6 yılından beri belirlenmiş en yüksek seviyedir. Bu yıldan önceki 1824-25 ve 1825-26 dönemlerindeki hesaplanan gelir daha düşüktür ve tutarları birbirlerine yakındır. Fakat 1827-28 yılında tahsilat oranının artışı sayesinde vakfın geliri 151.102 kuruşa çıkmıştır. Tahsilat oranındaki bu artış; Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluşu sonrası vakıfların denetime alınmasının olumlu bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

1826-27 yılından sonra tespit edilen en düşük tahsilat 1829-30 yılındaki % 72,2 oranıdır. Bu yıldan itibaren tahsilat oranı ve tutarı daima daha yüksektir. Takip eden 1830-31'de ise 1816-17 yılından beri belirlenmiş olan en yüksek gelir hesaplanmış ve tahsil edilmiştir. İlgili yılda toplam gelir 232.524 kuruşa çıkmış, % 90,7'ye ulaşan tahsilat oranıyla gelir meblağı 210.995 kuruş olmuştur. Ardından 1831-32 döneminde gelir tutarı üçte bir oranında azalarak 172.090 kuruşa inmiştir. Tahsilat oranı % 82,6'dır ve vakfa intikal eden net gelir 142.148 kuruşa düşmüştür. 1831-32 döneminden itibaren takip eden dört dönemde ise yılların tümünde gelir meblağları, tahsilat oranları ve vakfa intikal eden gelirler sürekli artmıştır.

Tablo 1: Yıllık Toplam Gelirler

Yıl (Miladi/Hicri)	Toplam Gelir (Kuruş)	Toplam Bakaya (Kuruş)	Toplam Gelir Tahsilat Oranı	Toplam Tahsilat (Kuruş)
1797-98/ 1211	122.587	0,0	%100,0	122.587
1805-06/1219	158.767	0,0	%100,0	158.767
1811-12/1226	217.987	66.703	%69,4	151.284
1814-15/1229	195.407	60.355	%69,1	135.052
1815-16/1230	195.106	60.373	%69,0	134.733
1816-17/1231	307.921	78.538	%74,4	229.382
1822-23/1238	184.659	31.021	%84,6	153.638
1823-24/1239	173.965	30.529	%82,4	143.436
1824-25/1240	162.334	27.294	%83,1	135.040
1825-26/1241	161.085	34.781	%78,4	126.304
1827-28/1243	164.868	13.766	%91,6	151.102
1829-30/1245	172.748	47.886	%72,2	124.862
1830-31/1246	232.524	21.529	%90,7	210.995
1831-32/1247	172.090	29.942	%82,6	142.148
1832-33/1248	192.729	30.612	%84,1	162.116
1834-35/1250	226.826	23.845	%89,4	202.981
1835-36/1251	245.575	30.498	%87,5	215.077
1836-37/1252	291.437	1.864	%99,3	289.573

Vakfın gelir tutarı, gelir tahsilat oranı gibi verileri; Evkaf-ı Hümayun Nezareti yönetimindeyken -1829-30 yılı istisna olmak üzere- olumlu bir seyir göstermiştir. 1826 yılı öncesindeki 10 dönemdeki gelir tahsilat oranlarının aritmetik ortalaması %81 olarak tespit edilmiştir. 1827-28 hesap yılından itibaren ise gelir tahsilat oranı ortalaması ise % 87 olmuştur. Gelir tahsilat oranlarına göre; Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin vakfın gelirleriyle ilgili, kurumsal katkı sağladığı ve başarılı olduğu görülmektedir. Ancak Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Mihrişah Valide Sultan Vakfına olan genel etkisinin analiz edilebilmesi için sadece gelirlerin incelenmesi yeterli değildir. Etki Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin çalışanlarının yönetim verimliliğini gösteren ücretler ve vakfın gelir yeterliliklerinin de tespitinden sonra anlaşılabilir.

5.2. Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın Giderleri

Vakıflar gelir değil gider odaklı müesseselerdir. Birikim için değil, harcama için vücuda getirilirler. Mihrişah Valide Sultan Vakfının faaliyetleri de bunun somut bir örneğidir. Vakfın harcamaları öncelikle; vâkıf tarafından meydana getirilen ve vakfın en büyük hayır müessesesi olan Eyüp'teki külliye de yoğunlaşmıştır. Külliyedeki imaret için yapılan malzeme alımları ve ücret ödemeleri en büyük gider kalemleridir. Bazı yıllarda gelirlerin yarısından fazlası imaret için sarf edilmiştir. Bununla birlikte; İstanbul'un su tedariki için inşaat faaliyetleri ile

çeşitli dini yapıların tamir ve tadilatı diğer önemli harcama alanlarıdır. Defterlerde olağandışı (masârifât-ı zuhurat) başlığı altındaki bu masraflar zamanla kalıcı hale gelmiş ve tüm kayıtlarda belirlenmiştir. İlave olarak; İstanbul ve etrafındaki yerler için suyla ilgili yatırımlar, vakfın tüm İstanbul tarihinde önemli ve özel bir konum edinmesini sağlamıştır (Tabakoğlu, 2018: 67).

Vakfın inşa, ihya ve idame ettirdiği belirlenen eserler şunlardır:

- 1790 (H.1204)'da Aksaray Gureba Hüseyin Ağa mahallesinde Mehmed Paşa Camii ve sıbyan mektebi (ilk vakfiyesinde bulunmaktadır ve vakfa ait ilk eserdir)²
- 1791 (H.1205)'de Üsküdar Nuh kuyusu ve İcadiye'de çeşme
- 1794 (H.1208)'te Humbaracı Kışlası içinde cami ve çeşme
- 1795 (H.1209)'te Eyüp'te külliye; türbe, imaret, sebîl, çeşme ve mektep
- 1797 (H.1211)'de Bahçeköy'den Beşiktaş, Beyoğlu ve Tophane tarafına giden Valide Bendi ve su yolu hattında çeşmeler
- 1805 (H.1219)'te Taksim'de camii³

Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kuruluşu sonrasında tüm vakıfların yönetim biçiminde değişiklik yaşanmıştır. Vakfın kendi çalışanlarının törpülenen yetkilerinin aksine, Nezaretin vakıflarda yönetim ve denetim yetkileri artmıştır. Vakıflarda nezaret çalışanları daha fazla istihdam edilmiştir. Bu bağlamda; denetlenen Mihrişah Valide Sultan Vakfının gelirleri, giderleri ve mali dengesinin sağlanması gibi konular, nezaretin vakıflardaki yönetim verimliliğinin bir örneğidir. Bu konularda vakfın gidişatı, nezaretin etkinliğini de ortaya çıkarır. Mihrişah Valide Sultan gibi büyük bir hanedan vakfının giderlerinin incelenmesi de nezaretin işletmecilikteki yeterlilik seviyesini göstermektedir. Bu sebeple harcamalar içerisinde en önemli kalemlerden biri olan ücretler toplam giderler içerisinde incelenmiştir.

Vakıflar kamu kurumu olmamalarına rağmen, özellikle şehirlerde büyük bir kitleye iş olanağı sağlıyordu. Sadece iç bünyesinde çalışanları değil; mimarlar, ustalar ve sair altyapı çalışanlarını istihdam ediyordu, yetmiş bir eleman kitlesine sahipti (Orhonlu, 1984: 43). Mihrişah Valide Sultan Vakfı da her yıl yüksek meblağda ücret ödemesi yapıyordu. Nezaretin ücret harcamalarındaki verimliliğini ölçebilmek ve karşılaştırma yapabilmek için; kayıtların başladığı yıldan itibaren Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin yönetiminin başladığı 1827-28 yılına kadar olan yıllar ayrı bir dönem, 1827-28 yılından itibaren olan yıllar ise ayrı bir dönem olarak hesaplanmıştır. Dönemler arasında yapılacak karşılaştırma, önemli bir harcama kalemi olan ücretlerdeki nezaretin etkinliğini ortaya koyacaktır.

Vakfın 1797-98 yılından itibaren olan tüm defterlerinde ücret bilgileri vardır. Ücret meblağlarında; 1797-98 yılından itibaren artış eğilimi görülmüştür. 1816-17 yılına kadarki altı

2 Bkz: İdris Akarçeşme, Mihrişah Valide Sultan Vakfı (Kurumları, Hayır Hizmetleri ve Akarları), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

3 Bkz: Ayşe Hilal Uğurlu, "Siyasi Bir Projenin İzinde Bânilik: Mihrişah Valide Sultan'ın İmar Faaliyetlerini Yeniden Okumak", Belleten, cilt 80, Sayı 287, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016, s.86.

dönemde; ödemeler 12.854 kuruştan 30.469 kuruşa çıkmıştır. Müteakip yılda düşmüş ve 1825-26 yılına dek kayıtlarda ücret tutarları birbirine yakın seyretmiştir. Ancak oranlarına bakıldığında; ilgili dönemlerde ücretler, gelir ve tahsilat oranlarının değişimlerinden etkilenmiştir. Oranlar % 18,8 ile % 10,5 arasında değişmiş, ortalaması ise % 14,9 olmuştur. Bu yıllarda ücretlerin aritmetik ortalama tutarı ise 22.548 kuruş olmuştur.

Vakfın 1827-28 yılı kayıtlarındaki ücret meblağı takip edilen yıllara yakındır. 25.659 kuruş olan ücret ödemeleri 1835-36 yılına dek yakın düzeydedir. Ancak 1835-36 yılında ücret tutarı 59.859 kuruşa yükselmiştir. Tespit edilmiş son yıl olan 1836-37 yılında da ücret buna yakındır. Oranlar incelendiğinde 1797-98 yılındaki % 18,8'den 1831-32'deki % 6,0'a düşmüş, ortalaması % 10,5 olmuştur. Ücret oranlarının yıllara göre değişimleri toplam harcamalara bağlıdır. Ücret oranları yerine toplam harcamalar içindeki ücret tutarlarının değişimlerini incelemek net yorum yapabilmek için daha doğru olacaktır.

1827-28 yılından itibaren ücretlerin toplam ödemelerinde düşüş olmamıştır. Hatta 1835-36 ve 1836-37 yıllarında ücret ödemeleri o tarihe kadar olanların tümünden fazladır. Nezaretin denetimi altında ücret ödemeleri azalmamış, aksine artış yaşanmıştır. 1797-98 yılından itibaren 1825-26 yılına kadar ücret tutarlarının ortalaması 22.548 kuruş olmuştur. 1827-28 yılından sonra ise yıllık ortalama tutar 35.734 kuruştur.

Ayrıca ücretlerle ilgili düzgün ve gerçekçi değerlendirme yapılabilmesi için çalışanlara düzenli olarak ödenen ücretlerle olağandışı (masarî/zuhurat) kaydı altındakiler ayrıştırılmalıdır. Çünkü 1827-28 öncesinde ve sonrasında imarette, çeşitli camii, medrese ve hayratlardaki çalışanlara düzenli ödenen ücretler sabittir, herhangi bir zam veya ücret artışı yapılmamıştır. Ancak vakıf yönetilirken yıllara göre değişken olan; masarî/zuhurat başlığı altındaki inşaat, tamirat ve tadilat harcamalarıdır. Bunlarda ise önceki yıllara göre artışlar belirlenmiştir. Evkaf Nezareti bunlara azaltıcı bir müdahalede bulunamamış, 1827-28 yılından sonraki ücret sarfiyatında olumsuz bir seyir tespit edilmiş ve nezaretin bu konuda başarısız olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Yıllık Ücret Ödemeleri

Yıl (Miladi/ Hicri)	Ücret Meblağı (Kuruş)	Toplam Harcama İçinde Oranı	Yıl (Miladi/ Hicri)	Ücret Meblağı (Kuruş)	Toplam Harcama İçinde Oranı
1797-98/ 1211	12.854	%18,8	1825-26/ 1241	25.796	%18,1
1805-06/ 1219	18.125	%15,3	1827-28/ 1243	25.659	%10,5
1811-12/ 1226	19.667	%13,0	1829-30/ 1245	27.486	%11,0
1814-15/ 1229	20.263	%11,7	1830-31/ 1246	26.216	%9,4
1815-16/ 1230	27.159	%11,2	1831-32/ 1247	28.760	%6,0
1816-17/1231	30.469	%11,6	1832-33/ 1248	32.052	%12,5
1822-23/ 1238	21.735	%14,5	1834-35/ 1250	28.301	%9,5
1823-24/ 1239	25.077	%16,1	1835-36/ 1251	59.859	%11,6
1824-25/ 1240	24.342	%18,7	1836-37/ 1252	57.543	%14,2

5.3. Yıllık Gelir Yeterlilikleri

Vakfın yıllık muhasebe defterlerinde gelirleri ve giderleri de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne kuruluşuna bağlı olarak; 1826 yılı ayırım noktası kabul edilip öncesi ve sonrası karşılaştırılacaktır. Vakfın tahsil edilen yıllık gelirlerinde değişkenlik göze çarpmaktadır, tahsilat oranlarında istikrar yoktur. Yaklaşık kırk yıllık süreçte 1787-98 dönemindeki 122.587 kuruş en düşük gelirdir, 1836-37 döneminde ulaşılan 289.574 kuruş ise tahsil edilen en yüksek gelir tutarıdır. Yıllık gelir yeterliliği de yıllara göre farklılaşmıştır.

İlk üç yılda gelirler giderleri tam olarak karşılamıştır. 1797-98, 1805-06 ve 1811-12 yıllarında gelir fazlası vardır. Ancak ilk iki yıldaki kayıtlara göre, gelecek yılların gelirleri de önceden tahsil edilmiştir. Bu durumun gelire olumlu etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bununla ilgili sebep olarak herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir. Bunlara ve sonraki yıllardaki gelir fazlalarına “*der kîse-i vakf-ı şerîf*” şerhi düşülmüş, bu meblağlar ileriki yıllarda kullanmak üzere vakfın hesabına kaydedilmiştir.

Vakıf 1814-15 (H.1229) yılında ise giderlerini karşılayamamıştır. Gelir yeterliliği 77,8'e düşmüştür. Vakıf muhasebesi 38.452 kuruş açık vermiştir. Bu meblağ “*matlub-ı mütevellî-i vakf-ı şerîf*” şerhi düşülerek, vakıf mütevellisinden talep edilmiştir. Vakıf, ilgili yılda açığını mütevellisi başvurarak, borç olarak giderebilmiştir. 1816-17 yılında 263.698 kuruşluk toplam giderin 86,1'ini karşılanabilmiştir. Gelir tahsilat ve yıllık açık takip edilen yıla yakındır. Toplamda 36.581 kuruş açık verilmiştir. Bu yılda da “*Valide Sultan Hazretlerinin kaim-i makam-ı mütevellî hazretlerine deyn*” kaydı düşülmüş, mütevelliden borç alınarak açık giderilmiştir.

Vakıf 1822-23 yılında giderlerinin tamamını karşılayabilmiş, fazla olan 3.782 kuruş vakıf hesabında kalmıştır. 1823-24 yılında ise gelir yeterliliği 94'e düşmüştür. Vakfın karşılayamadığı 9.359 kuruşluk gideri “*Laleli Vakf-ı Şerifinden mahsup ve te'diye kılınmış olmağla şerh verildi*” kaydı düşülmüştür. İlk defa bu yıl; mütevelliden değil, başka bir vakıftan da ödeme talep etmiştir. Tespit edilen bu meblağ, adı geçen vakfın “*kîse-i vakf-ı şerîf*” inden aktarıldığı” şerhi düşülmüştür. 1824-25 yılında 132.160 kuruş giderin tamamı karşılanabilmiş artan 1.940 kuruş gelir fazlası olarak hesapta kalmıştır. 1825-26 yılında ise gelir yeterliliği 88,5 olmuştur. Bu yıldaki kayıtlarda; vakfın Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin denetimine girdiğinin bir işareti olarak hesap açığının nezarete intikal ettiği tespit edilmiştir. Vakıf muhasebesi 16.331 kuruş açık vermiştir ve “*Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne tefviz*” ifadesi şerh düşülmüştür. 1825-26 yılında yaşanan gelir yetersizliği 1826 yılından itibaren vakfı yöneten Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden talep edilmiştir.

Takip eden yılda da benzer bir durum yaşanmıştır. 1827-28 yılında tahsil edilebilen 151.078 kuruşluk gelir vardır ancak gider önceki yıla göre artarak 245.058 kuruşa ulaşmıştır. Bu gider tutarına gelirin sadece 61,6'sı yetebilmiştir. 93.980 kuruş olan büyük bir meblağ açık kalmıştır. Bu yıl da hesaplanmış olan açık tutar nezarete tefviz edilmiştir. 1829-30 yılında vakfın gideri yükselmiş ancak gelir yetersizliği devam etmiştir. Yeterlilik 49,9 düzeyinde kalmıştır. Bu yılda 250.168 kuruşun yalnızca 124.862 kuruşu karşılanabilmiştir. 125.306 kuruşluk muhasebe açığı için “*deyn-i vakf*” şerhi düşülmüştür. Vakıf borçlanmıştır ancak kaydedilen bu tutarın alacaklısı veya hangi kişi, kurum veya vakfa devredildiği belirlenememiştir.

1830-31 yılında tüm hesaplamalarda; gelirden, giderde ve gelir yeterliliğinde artış görülmektedir. Nezaret tahsilatlarında başarılı olmuş ve gelir 210.996 kuruşa çıkmıştır. Buna rağmen 278.586 kuruşluk giderin ancak 75,7'si karşılanabilmiştir. Aradaki 67.590 kuruş fark "*mahsub şode der kise-i vakf-ı şerif-i Laleli vacib sene 1246*" kaydı düşülerek Laleli Vakfı 1246 yılına ait hesaplarına devredilmiştir. 1831-32 yılı incelendiğinde ise tüm yıllardaki kayıtlarda ulaşılan en kötü sonuç belirlenmiştir. 482.675 kuruşluk giderin sadece 149.350 kuruşu karşılanabilmiştir. Bu yılki yeterlilik 30,9'da kalmıştır. Gelirden ve gelir yeterliliğinde dibe vurulan bu yılda 333.325 kuruşluk açığın nezarete tefviz edildiği yazılıdır.

1832-33 yılında gelirler artırılarak giderler düşürülmüştür. Gelir tutarı artarak; 162.118 kuruşa çıkmış 256.086 kuruşa düşen harcamaların 63,3'e ulaşmıştır. Bu yılda hesaplarda açık kalan 93.968 kuruş önceki yılda olduğu gibi nezarete "*tefviz*" edilmiştir. Ancak kayıtların en sonunda tefviz edilen bu tutarın da Laleli Vakfına "*mahsub*" edildiği tespit edilmiştir. 1834-35 yılında gelir meblağı 203.287 kuruştur. Toplam giderler de artarak 298.084 kuruş olmuştur. Gelir yeterliliği 68,1'e çıkartılsa da ilgili yılda 94.797 kuruş olan hesap açığının kayıtlarda nezarete "*tefviz*" edildiği görülmüştür.

1835-36 senesinde tüm kayıtlardaki en yüksek harcama tutarı belirlenmiştir. Bu yılda 517.694 kuruş gider olarak kaydedilmiştir. Bu tutara karşılık 215.078 gelir tahsilatı yapılabilmiş ve yeterlilik 41,5 olmuştur. Açık kalan 302.616 kuruş "*mahsub şode an der kise-i vakf-ı şerif-i fazla-i Laleli vacib sene 1250 ve 1251*" şerhi düşülmüştür. Bu tutarın Laleli Vakfının 1250 (1834-35) ve 1251 (1835-36) yıllarındaki hesap fazlalarıyla karşılandığı kaydedilmiştir. 1836-37 yılında tahsilat tutarı hesaplamaların tamamında ulaşılmış en yüksek seviye olan 289.574 kuruşa yükseltilmiştir. Bu yılda harcamalar da önceki yıla göre düşmüştür. 405.822 kuruş olan harcamaların yeterliliği 71,3 olmuştur. 118.248 kuruşluk açığın nezarete tefviz edildiği kaydı düşülmüştür.

Vakıf kayıtlarında; bazı yıllarda mütevelliden alınan borçlar, bazı yıllarda ise farklı vakıflardan aktarılan açıklıkların kapatılmasındaki meblağların geri ödemesiyle ilgili bir veri tespit edilememiştir. Yeterlilik değerlendirmesine bakıldığında ise; Evkaf Nezareti'nin 1826'daki denetimi öncesindeki yıllarda gelir yeterlilik oranlarının aritmetik ortalaması 84,6 olarak belirlenmiştir. Gelir ve giderler arasındaki farklar incelendiğinde; 1825-26'ya kadar olan dönemdeki yılların toplamında 465 kuruş fazla vardır. 1827-28 yılından itibaren sekiz yılda oran 57,7 olmuştur. Bu yıllarda ise toplamda 1.227.830 kuruş açık verilmiştir. Ortaya çıkan sonuca göre; vakfın Evkaf Nezareti'nin yönetimi altında olduğu süreçte yıllık gelir yeterliliklerinde olumlu bir etki yoktur.

Tablo 3: Yıllık Gelir Yeterlilikleri

Yıl (Miladi/Hicri)	Tahsil Edilen Gelir (Kuruş)	Toplam Gider (Kuruş)	Gelir Yeterlilik Oranı
1797-98/1211	121.588	68.457	%100,00
1805-06/1219	158.768	116.680	%100,00
1811-12/1226	151.814	151.566	%100,00
1814-15/1229	135.082	173.534	%77,80
1816-17/1231	227.117	263.698	%86,10
1822-23/1238	153.639	149.857	%100,00
1823-24/1239	146.712	156.072	%94,00
1824-25/1240	132.160	130.220	%100,00
1825-26/1241	126.203	142.534	%88,50
1827-28/1243	151.078	245.058	%61,60
1829-30/1245	124.862	250.168	%49,90
1830-31/1246	210.996	278.586	%75,70
1831-32/1247	149.350	482.675	%30,90
1832-33/1248	162.118	256.086	%63,30
1834-35/1250	203.287	298.084	%68,10
1835-36/1251	215.078	517.694	%41,50
1836-37/1252	289.574	405.822	%71,30

9. Sonuç

Osmanlı Devletinin 18. yüzyılda artan sorunlarının giderilmesi için yapılan bazı girişimlerin sonuçsuz kalması sebebiyle bu yüzyılın sonundan itibaren kısmî değişikliklerin yerini kapsamlı ve hızlı çözümler almıştır. Bunların bazıları, devletin kuruluşundan itibaren var olan ve yönetim felsefesinin uygulamaya geçirildiği, arasında vakıfların da olduğu klasik addedilen kurumlarda olmuştur.

Vakıflar kamu ve özel mülkiyetin dışındadır ancak her ikisi kadar topluma nüfuz eder. Vakıfların etkileri ve katkıları onların kuruluşuna da vesile olan tesisler vasıtasıyla görülür. Mihrişah Valide Sultan Vakfı; kurucusunun hanedan üyesi olması ve büyük gelirleri dolayısıyla kendi döneminde önemli hizmetler sunmuştur. Evkaf Nezaretinin kuruluşunun ertesinde Mihrişah Valide Sultan Vakfı da teşkilatın görev alanına girmiştir. Evkaf Nezareti'nin maksatları olan; vakıfların denetiminin merkezden idaresi ile vakıfların tanziminin yapılmasının, Mihrişah Valide Sultan Vakfı özelinde tahlil edilmesi, nezaretin çalışmalarına örnektir. Vakfın gelirleri, önemli gider kalemlerinden örnek alınarak incelenen ücretler ile yıllık gelir yeterliliği tespitlerinin tahlili sonuca götüren veriler olmuştur.

Gelirlerin incelenmesinde vakfın gelir tahsilat oranlarında yükseliş olduğu tespit edilmiştir. Gelir tahsilatlarının aritmetik ortalaması 81'den 87'ye ulaşmıştır. Ancak harcamalarının bir göstergesi olan ücretlerin ve yıllık gelir yeterliliklerinin oranlarında olumsuzluk vardır. Hem ücret ödemelerinde hem de toplam giderlerde büyük bir artış yaşanmıştır. Buna karşılık gelir meblağları arttırılamamış, tahsilat oranları arttırılmasına rağmen yeni gelir kaynakları vakıf kullanımına eklenememiştir. Bazı yıllarda; mütevellilere ve başka vakıflara aktarılan hesap açıkları Evkaf Nezareti'nin denetimi sonrasında da önlenememiş, zararlar tefviz edilerek (nezaretin üzerine bırakılarak) geçici çözümlere başvurulmuştur. Tüm incelemenin genel sonucu olarak; Mihrişah Valide Sultan Vakfı örneğinde Evkaf Nezareti'nin yönetim ve denetimde olumlu bir etki tespit edilememiştir. Evkaf Nezareti'nin temel işlevi olan vakıfların merkezden verimli yönetimi isteğine ulaşılamamıştır ve bu konuda başarısızlık olduğu belirlenmiştir.

Kaynakça

- Akarçeşme, İdris (2014). *Mihrişah Valide Sultan (Mihrişah Valide Sultan, (Kurumları, hayır hizmetleri ve akarları)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Akgündüz, A. (2015). *Arşiv belgeleri ışığında dahiliye nezareti tarihi*. Ankara: Tiav Yayınları.
- Akyıldız, A. (2009). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyıldız, A. (2010). *II. Mahmud döneminde merkez idaresinde yapılan düzenlemeler, yeniden yapılanma sürecinde İstanbul*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Akyıldız, A. (2017). *Haremın padişahı Valide Sultan: Harem'de hayat ve teşkilat*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ayverdi, S. (1976). *Edebi ve manevi dünyası içinde Fatih*. İstanbul: Kubbealtı Yayınevi.
- Barkan, Ö. L. (1963). Osmanlı İmparatorluğu'nda imaret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzına ait araştırmalar. İktisat Fakültesi Mecmuası, 23,(1-2), 239-296.
- Berki, A. H. (1962). Hukuki ve içtimai bakımdan vakıf. *Vakıflar Dergisi*, 5, 9-15.
- Bilmen, Ö. N. (1951). *Hukuk-ı İslamiye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul.
- Boa, Hat 1653, Gömlek 6, Tarih: 1200.Zilhicce.29 (17 Temmuz 1795)
- Boa, Hat 1653, Gömlek 6, Tarih: 1200.Zilhicce.29 (17 Temmuz 1795)
- Boa, Mad.19275 (R 1211- M 1799)
- Boa, Ev.Hmh.d.07865 (Hicri 1219 Miladi 1805-06)
- Boa, Ev.Hmh.d.8184 (Hicri1226 1811-12)
- Boa, Ev.Hmh.d.8308 (H.1229-30 M.1814-15)
- Boa, Ev.Hmh.d.8375 (H 1230-31 M 1815-16)
- Boa, Ev.Hmh.d.8458 (H.1231-32 M.1816-17)
- Boa, Ev.Hmh.d.8507 (H.1232-33 M.1817-18)
- Boa, Ev.Hmh.d.8754 (H.1238 M.1822-23)
- Boa, Ev.Hmh.d.8801 (H.1239 M.1823-24)
- Boa, Ev.Hmh.d.8853 (H.1240 M.1824-25)
- Boa, Ev.d.38532 (H.1241 M.1825-26)

- Boa, Ev.d.9086 (H.1243 M.1827-28)
- Boa, Ev.d.9241 (H.1245 M.1829-30)
- Boa, Ev.d.9321 (H.1246 M.1830-31)
- Boa, Ev.d.9408 (H.1247 M.1831-32)
- Boa, Ev.d.9420 (H.1248 M.1832-33)
- Boa, Ev.d.9852 (H.1250-51 M.1834-35, 35-36)
- Boa, Ev.d.10218 (H.1252 M.1836-37)
- Çınar, H., & Yavuz, F. (2018). *Osmanlı'nın son döneminde yabancı devlet temsilciliklerine ve gayrimüslim tebaaya vakıflardan yapılan tahsisler, Osmanlı'da şehir, vakıf ve sosyal hayat*. İstanbul: Mahya Yayınları.
- Doğru, H. (1995). *18. yüzyıla kadar Osmanlı kentlerinin sosyal ve ekonomik görüntüsü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Ertem, A. (2011). Osmanlı'dan günümüze vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 36, 25-66.
- Güler, M. (2002). *Osmanlı Devleti'nde haremeyn vakıfları 16-17. yy*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Güvemli, O. & Güvemli B. (2016). Osmanlı kayıt kültüründe vakıf muhasebesi ve devlet muhasebe sistemi. *Vakıflar Dergisi*, 46, 9-21.
- Hatemi, H. (1969). *Önceki ve bugünkü Türk hukuku'nda vakıf kurma muamelesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- İnalçık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İpşirli, M. (2010). *II. Mahmud döneminde ulema ve vakıflar, II. Mahmud: Yeniden yapılanma sürecinde* İstanbul. İstanbul: Seçil Ofset.
- Kahraman, S. A. (2006). *Evkafl-ı Hümayun Nezareti*. İstanbul: Kitabevi
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı vakıf medeniyeti*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Kozak, İ. E. (1985). *Bir sosyal siyaset müessesesi olarak vakıf*. İstanbul: Akabe Yayınları.
- Kurt, Y. (2016). Tarihçilerin kutbu Halil İnalçık gözüyle vakıf kurumu. *Vakıflar Dergisi*, 46, 25-49.
- Kut, G., & Bayraktar, N. (1984). *Yazma eserlerde vakıf mühürleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kuşoğlu, S. (2012). *Hüzün ve ihtişamın anneleri, Osmanlı valide sultanları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mardin, E. (1954). Vakıf müessesesi. *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, 10 (88-105).
- Orhonlu, C. (1984). *Osmanlı İmparatorluğunda şehircilik ve ulaşım üzerine araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007). *Mekânlar ve olaylarıyla Topkapı Sarayı*. İstanbul: Bank Asya Yayınları.
- Özbek, N. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, N. (1995). *Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Öztürk, N. (1995). 19. Asır Osmanlı yönetiminde yaşanan batılılaşma hareketlerinin vakıflar üzerine etkileri. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 15-33.
- Pazan, İ. (2007). *Padişah anneleri: Eserleriyle valide sultanlar*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Süreyya, M. (1966). *Sicill-i Osmani*, 5. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2018). *Osmanlı dönemi İstanbul su tarihi*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.

- Sakaoğlu, N. (2008). *Bu mülkün kadın sultanları*. İstanbul: Ođlak Yayıncılık.
- Uğurlu, A. H. (2016). Siyasi bir projenin izinde Bânilik: Mihrişah Valide Sultan'ın imar faaliyetlerini yeniden okumak. *Bellefen*, 80 (287), 101-118.
- Yediyıldız, B. (2003). *18. Asırda Türk toplumu ve vakıf müessesesi bir sosyal tarih incelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Yıldız, M. (2011). *Osmanlı vakıf medeniyetinde bir Veziriazam Hayratı Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu tarih*. 6. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.